

Rafał Roguski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Czy żołnierze 3. pułku artylerii polowej Legionów niszczyli Zułów – miejsce urodzin marszałka Józefa Piłsudskiego?

Słowa kluczowe

Zułów, Józef Piłsudski, 3. pułk artylerii polowej, zniszczenia wojenne

Streszczenie

Tekst opisuje dzieje majątku Zułów na Wileńszczyźnie od chwili wniesienia go w posagu ślubnym przez Marię z Billewiczów do majątku rodu Piłsudskich do okresu po II wojnie światowej. Zułów jest miejscem urodzenia marszałka Józefa Piłsudskiego. Wskutek poważnych trudności ekonomicznych został zlicytowany i znalazł się w rękach rosyjskiego oficera. W czasie I wojny światowej kwatrowali tam Niemcy, a w czasie wojny polsko-sowieckiej bolszewicy. Po ich wyparciu w zułowskim folwarku stanęło na kwatery dowództwo 3. pułku piechoty. Zasadnicza część prezentowanego tekstu w formie dokumentów źródłowych dotyczy właśnie tego okresu. Żołnierze polscy zostali oskarżeni o dewastację majątku. Na początku lat dwudziestych społeczeństwo polskie chciało wykupić Zułów i przekazać go w darze marszałkowi. Plany pokrzyżowała śmierć Józefa Piłsudskiego. Zułów zamieniono w miejsce pielgrzymek, rodzaj rezerwatu historycznego. Po II wojnie światowej Sowieci utworzyli tam sowchoz, dokonując dalszych zniszczeń majątku.

Prezentowany poniżej zbiór krótkich tekstów źródłowych wiąże się z dziejami majątku Zułów na Wileńszczyźnie – miejscem urodzenia marszałka Józefa Piłsudskiego. Porusza mniej znany w literaturze przedmiotu epizod, czyli pobyt w zułowskim majątku jednostek 3. pułku artylerii polowej (pap). W majątku, który planowano przekazać w darze Józefowi Piłsudskiemu Wojsko Polskie stacjonowało po zakończeniu wojny polsko-sowieckiej od listopada 1920 do kwietnia 1921 roku.

Zbiór dokumentów źródłowych przybliży czytelnikowi spór między Inspektorem Samorządowym i członkiem Komitetu Daru Narodowego Władysławem Mackiewiczem, dzierżawcą i administratorem majątku a dowództwem 3. pap, które zostało posądzone o dewastację zabudowań i otoczenia majątku. W skład zbioru prezentowanych dokumentów wchodzi więc przede wszystkim protokoły przesłuchań świadków: wspomnianego Inspektora Samorządowego i członka Komitetu Daru Narodowego Władysława Mackiewicza, Zarządcy dóbr Zułów Pawła Tomkiewicza, dzierżawcy dóbr Feliksa Kienlera, leśniczego Sylwestra Zagowicza oraz generała porucznika dowódcy Armii Edwarda Śmigłego-Rydza, dowódcy 3. Dywizji Piechoty Legionów gen. Leona Berbeckiego, adiutanta pułku Tadeusza Mossora¹ i plutonowego Stefana Czarkowskiego.

Zułów w powiecie święciańskim jest miejscem urodzenia Józefa Klemensa Piłsudskiego, który przyszedł tam na świat

¹ Tadeusz Wiktor Mossor (ur. 6 maja 1898 r. w Tarnopolu, zm. 28 kwietnia 1929 r. w Pińsku) – kapitan artylerii Wojska Polskiego, młodszy brat generała dywizji Stefana Mossora, absolwent Gimnazjum w Jarosławiu, żołnierz armii austriackiej. Pełnił służbę w artylerii. Od 1 czerwca 1921 r. służył w 3. pułku artylerii polowej. W dniu 3 maja 1922 r. został zweryfikowany w stopniu porucznika ze starszeństwem z 1 czerwca 1919 r., od 1924 r. w 5. pułku artylerii polowej we Lwowie. W randze kapitana został przeniesiony w dniu 26 kwietnia 1928 r. do dowództwa Flotylli Pińskiej w Pińsku na stanowisko oficera taktycznego (etat Sztabu Generalnego). Dokonał próby samobójczej, wskutek której zmarł w dniu 13 kwietnia 1929 r. w Pińsku. Spoczął na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie w grobowcu Mossorów i Mańkowskich. W opinii przełożonych był dobrym fachowcem, o zdecydowanym, ale flegmatycznym charakterze. Metodyczny i jasny w wyrażaniu swych myśli. Za: J. Pałka, *General Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*, Warszawa 2008, s. 33–34.

w dniu 5 grudnia 1867 roku jako czwarte z kolei dziecko Józefa Wincentego Piotra Piłsudskiego i Marii Piłsudskiej z domu Billewicz². Ojciec przyszłego marszałka – Józef Wincenty Piłsudski ożenił się w roku 1863 ze swą o dziewięć lat młodszą ciotecznaną siostrą Marią Billewiczówną³. Na początku XIX wieku gałąź rodu, z której wywodził się Józef Klemens Piłsudski zubożała. Matka przyszłego marszałka należała do jednego z najstarszych żmudzkich rodów szlacheckich. Wniosła w małżeńskim posagu 12 tys. hektarów ziemi (cztery majątki ziemskie, m.in. Zułów) i kilkaset tysięcy rubli. Krótko po ślubie młodzi małżonkowie opuścili Żmudź i zamieszkali w odległym około 60 km od Wilna Zułowie. Przyczyną przeprowadzki było zaangażowanie się Józefa Wincentego Piłsudskiego w powstanie styczniowe⁴. Józef Piłsudski o pierwszym okresie swego życia pisał:

Urodziłem się na wsi, w szlacheckiej rodzinie, której członkowie zarówno z tytułu starożytnego pochodzenia, jak i dzięki obszarowi posiadanej ziemi należeli do rzędu tych, co niegdyś byli nazywani *bene nati et possessionati*. Jako *possessionatus* nie zaznałem długo żadnej troski o materialne rzeczy i otoczony byłem w dzieciństwie pewnym komfortem. A że rodzeństwo moje było liczne i rodzice względem nas byli bardzo łagodni i serdeczni – mógłbym nazwać swe dzieciństwo-sielskim, anielskim⁵.

Zułów był dużym majątkiem, którego nie dotknęły represje popowstaniowe ani reforma uwłaszczeniowa. Piłsudscy posiadali wystarczające środki, aby wieść zamożne życie. Na kondycji majątku fatalnie odbiła się jednak gospodarcza działalność Józefa Wincentego Piłsudskiego. Ten dobrze przygotowany do zarządzania dużym majątkiem ziemskim absolwent szkół w Krożach i Wilkomierzu oraz studiów rolniczych w Instytucie Gospodarki Wiejskiej w Horach-Horkach, z rozmachem, choć

² W.J. Wysocki, *Konterfekt rodu Piłsudskich* <http://archiwum2000.tripod.com/494/pilsud.html>, [dostęp: 24.11.2017].

³ A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Warszawa, b.r., s. 137.

⁴ A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Kraków 2008, s. 21.

⁵ Z.J. Michalski, *Siwy strzelca strój – rzecz o Józefie Piłsudskim*, Łódź 1989, s. 12.

w nieumiejętny sposób prowadził działalność inwestycyjną. Wznoszenie zabudowań gospodarczych, produkcja drożdży, terpentyny, spirytusu czy hodowla zwierząt gospodarskich nie opierały się na rachunku ekonomicznym ani na realiach gospodarczych Litwy⁶. W roku 1877 przed lub po dniu św. Piotra (29 czerwca) w dopiero co ukończonym dworze w Zułowie wybuchł pożar. Ogień podsycany przez silny wiatr i suszę podobno został zaprószony przez palącego papierosa służącego. Pożar oszczędził sąsiadującą z dworem wędzarnię, piekarnię oraz stojącą z boku skromną oficynę, która po pożarze z konieczności stała się miejscem zamieszkania rodziny Piłsudskich. Pierwsze dni po pożarze pogorzelnicy spędzili u pp. Rossochackich w majątku Świrany⁷. Na usunięcie zniszczeń w spalonym dworze zabrakło jednak funduszy, a sam majątek popadł w poważne długi. Rodzina Piłsudskich była więc zmuszona przenieść się do Wilna. Od tego momentu rozpoczęła się jej gwałtowna pauperyzacja, a zaciągane na lichwiarski procent pożyczki doprowadziły Piłsudskich do bankructwa⁸.

W dniu 15 stycznia 1892 roku Zułów został zlicytowany, choć już dwa lata wcześniej majątek został zmniejszony o 1 475 dziesięcin ziemi ornej i 2 531 dziesięcin lasu, czyli o ponad połowę powierzchni. Nabywcą tej części majątku miał być obywatel ziemski Ferdynand Trotzig, któremu w dniu 3 lutego 1890 roku wystawiono notarialnie zaświadczenie o kupnie ziemi. Do sfinalizowania tej transakcji jednak nie doszło. Przedmiotem kolejnej umowy był cały Zułów liczący 7 467 dziesięcin. Majątek został sprzedany w styczniu 1892 roku przez Bank Ziemski za kwotę 141 946 rubli. Chcąc ratować Zułów ojciec przyszłego marszałka uprosił ks. Michała Ogińskiego, ażeby ten, mając rozległe kontakty w Petersburgu, zakupił Zułów na podstawioną osobę. Książę Michał Ogiński zgodził się i Zułów został kupiony na licytacji przez Laskowskiego – naczelnika więzienia

⁶ A. Garlicki, op. cit., s. 22–23.

⁷ M. Kolmasiak, *Zułów, miejsce urodzenia Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 2018, s. 82, 85.

⁸ A. Garlicki, op. cit., s. 22–23.

w Wilnie, Polaka z pochodzenia, ale już prawosławnego. Gdy jednak o takim obejściu prawa dowiedziały się władze rosyjskie Laskowskiego usunięto ze stanowiska, zaś ks. Ogiński musiał sprzedać Zułów zamieszkałemu w Rydze Rosjaninowi Klimowowi. Wbrew intencjom Piłsudskich zrujnowany majątek trafił w dniu 13 kwietnia 1904 roku w ręce emerytowanego oficera rosyjskiego Mikołaja Kurnosowa.

W czasie zaborów w Zułowie nie powstał żaden nowy dwór. Wykorzystywano prawdopodobnie już istniejące zabudowania, nie inwestując w rozwój folwarku. Powstawały jakieś mniejsze obiekty gospodarcze. Trzy lata po utracie przez Piłsudskich zułowskiego majątku istniał w nim nadal młyn na rzece Merze i gorzelnia. Sukcesywnie wycinano drzewa. Kurnosow parcelował majątek i sprzedawał ziemię m.in. armii rosyjskiej na poligon artyleryjski⁹. Podczas I wojny światowej stacjonujący w Zułowie Niemcy uważali majątek jako własność „ruskiego oficera”. Traktowali zułowskie dobra jak łup wojenny. Nieumyślnie spalili oficynę oraz wycięli okoliczne lasy – największe bogactwo majątku¹⁰.

Przechodzący przez Zułów niemieccy żołnierze zbeczcili znajdującą się w lesie kaplicę przodków marszałka – Michałowskich. W poszukiwaniu mogących znajdować się w trumnach kosztowności wybili dziurę w ścianie, rozbili trumnę, a ludzkie szczątki rozrzucili przed kaplicą¹¹. Leżały tam dłuższy czas aż do wkroczenia do Zułowa 5. kompanii 5. pułku piechoty Legionów. Dowodził nią podporucznik Marian Malicki, były oficer I Brygady Legionów Polskich. Poleciał zebrać szczątki i powtórnie pochować z honorami wojskowymi w naprawionej kaplicy. Na jego polecenie kamieniarz wykuł na tablicy nowy napis: „Tu spoczywa ś. p. Joachim Michałowski z Zułowa. Dziad naszego ukochanego Komendanta Józefa Piłsudskiego, Wodza i Naczelnika Państwa. Przez bezgraniczną cześć i posłuszeństwo

⁹ M. Kolmasiak, op. cit., s. 148–149, 151–152.

¹⁰ C. Paczkowska, *Zułów – ojczyście strony Marszałka Piłsudskiego*, Wilno 2008, s. 14.

¹¹ M. Kolmasiak, op. cit., s. 154.

dla Niego, rozrzucone przez barbarzyńców Niemców, drogie nam zwłoki ś. p. Joachima Michałowskiego – zebraliśmy. Cześć im! Oficerowie i żołnierze 5 kompanii 5. p.p. Leg. forpocztzy.– Bauduli, dn. 12 maja 1919 r.¹².

W niepodległej Rzeczypospolitej zainicjowano, w dniu 11 listopada 1919 roku w Warszawie działalność Tymczasowego Głównego Komitetu Daru Narodowego dla Józefa Piłsudskiego (nie był jeszcze wówczas marszałkiem). Celem działalności Komitetu było nabycie Żułowa. Na czele warszawskiego Komitetu stanęli: Kazimierz Dłuski, Marian Głuchowski, Władysław Hackiewicz, Aleksander Prystor, Andrzej Strug, Waław Sieroszewski, Helena Sujkowska i Stanisław Surzycki¹³.

Po zawieszeniu broni w wojnie polsko-sowieckiej i krótko po jej zakończeniu w Żułowie stacjonowało dowództwo 3. pap Legionów. Po pościgu za wojskami sowieckimi i przekroczeniu Niemna 3. pap Legionów przybył na swoje dawne stanowiska z roku 1919 w rejon Łyntup, Święcian i Podbrodzia. Przesunięcie się 3. Dywizji Piechoty Legionów w kierunku na Święciany przerwało łączność między wojskami sowieckimi i litewskimi oraz zabezpieczało prawe skrzydło wojsk gen. Lucjana Żeligowskiego w jego działaniach na Wilno. W tym okresie dowództwo pułku zostało zakwaterowane w miejscu urodzenia Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego¹⁴. Dowódcą pułku był wówczas mjr Stanisław Miller, a po jego odejściu na stanowisko dowódcy 3. brygady artylerii dowodzenie objął czasowo kpt. Karol Myrek. Pod koniec kwietnia 1921 roku na dowódcę został wyznaczony ppłk Godfryd Kellner. Po zawieszeniu broni z 3. pap zostały wydzielone załączki 27. pap we Włodzimierzu. W kwietniu 1922 roku pułk został przeniesiony na Wołyń w okolice Klewania. Do swego pokojowego garnizonu, czyli do Zamościa powró-

¹² Marek A. Koprowski; http://dworekmarszalka.wspolnotapolska.org.pl/zbuduj_dworek_marszalka_w_sieci.html [dostęp: 01.07.2019].

¹³ M. Kolmasiak, op. cit., s. 166.

¹⁴ K. Myrek, *Zarys historii wojennej 3 pułku artylerii polowej legionów*, Warszawa 1928, s. 28.

cił dopiero we wrześniu 1922 roku¹⁵. Sztab 3. pap kwaterował w Zułowie od listopada 1920 do 24 kwietnia 1921 roku. W trakcie pobytu dowództwa pułku w majątku Zułów żołnierze zostali oskarżeni o dokonanie zniszczeń w jego infrastrukturze. Niestety, wśród zachowanych dokumentów brak informacji o tym, jak ostatecznie zakończył się spór z zarządcami cywilnymi majątku.

Prezentowane Dokumenty źródłowe pochodzą z zasobu Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie (dalej: LCAP) Fond 20 ap 1 teczka 5 *Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej. Korespondencja w sprawie skarg ludności na działalność żołnierzy polskich oraz w sprawie zaopatrzenia inwalidów wojennych i rodzin wojskowych i inne*. Materiały są udostępniane użytkownikom w formie mikrofilmu. Autor prezentowanego opracowania starał się nie ingerować w tekst. Protokoły przesłuchań zostały sporządzone pismem odręcznym ołówkiem na gotowych formularzach przesłuchań.

Dokumenty źródłowe

Dokument nr 1. Raport Inspektora Samorządowego i członka Komitetu Daru Narodowego Władysława. Mackiewicza do starosty powiatu święciańskiego.

L. dz. 5421

Odpis

Do pana Starosty powiatu święciańskiego. Raport

W dniu 9 lutego b.r. oglądając stan majątku Zułów znalazłem żołnierze¹⁶ kwaterujący w wymienionym wyżej majątku wyrządzili bardzo znaczne szkody, a mianowicie w fabryce drożdżowej i gorzelnii zostało rozebrano 5 drewnianych czanów¹⁷, wydarto część podłóg, okien i drzwi, w lodowni została rozebrana

¹⁵ Ibidem, s. 29.

¹⁶ Tak w dokumencie.

¹⁷ Tu w znaczeniu kadzi gorzelnianych.

północna ściana i północno-zachodni szczyt, prawie ze wszystkich zabudowań zostały wydarte okna, drzwi i część podłóg itd.

Wyżej wymienione zniszczone części zabudowań zostały przez żołnierzy zużyte na opał.

Będąc członkiem Daru Narodowego na rzecz Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego i z ramienia tegoż Komitetu, upraszam Pana Starostę o okazanie pomocy dla ochrony od zupełnego zniszczenia majątku Zułowa do czasu nabycia i wręczenia takowego, jako Daru Narodowego Naczelnikowi Państwa.

Inspektor Samorządowy i członek Komitetu Daru Narodowego (-) Wł. Mackiewicz

Święciany dnia 10 lutego 1921 roku

Za zgodność (nieczytelne) Referent Samorządowy¹⁸.

Dokument nr 2. Pismo dowódcy 3. Dywizji Piechoty Legionów gen. Leona Berbeckiego do dowódcy 2. Armii gen. Edwarda Śmigłego-Rydza.

Dowództwo 3. Dyw. Leg.

L. 1247/Adj. Pf. Poczta polowa 20, dnia 14. V. 1921

Do Dowódcy 2 Armii lub Szefa Sztabu m.p. Ad. Rozkaz L. 322 z dnia 16 kwietnia 1921 melduje:

Przedkładał wyniki dochodzeń w sprawie rzekomej dewastacji majątku Zułowo przez żołnierzy 3 Dyw. Leg. z tem, że doniesienie Inspektora Samorządowego Mackiewicza uważam za niezgodne ze stanem faktycznym.

Dowództwo 3 pap w majątku Zułowo zakwaterowane wiedziało dobrze, że majątek ten przeznaczony jest dla Naczelnego Wodza i dobrze o tem pouczyło podkomendnych żołnierzy. Zakwaterowanie tamże wymienionego oddziału uchroniło raczej w znacznej mierze od dalszej dewastacji ze strony poszczególnych niesummiennych lub niedołączonych zarządców oraz ludności cywilnej.

Wszystkie prawie dewastacje poczyniła ludność cywilna. Wszystkie deski wzięte ze stajni użyte zostały na niezbędne

¹⁸ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 57.

ogrodzenia. Przyniesiony z lasu materiał użyty na poprawę ogrodzeń i budynków w zupełności rekompensuje poczynione straty. Za zrąbanie lipy winnych surowo ukarałem.

Leon Berbecki

Gen. ppor. i D-ca Dyw35 kartek [sic!]¹⁹.

Dokument nr 3. wystawiony przez dowódcę 2. Armii gen. Edwarda Śmigłego-Rydza, w którym żąda pociągnięcia inspektora samorządowego Władysława Mackiewicza do odpowiedzialności za oskarżenie żołnierzy 3. pułku artylerii polowej o dewastację folwarku w Zułowie. Brak numeru karty.

Dowództwo 2 Armii L. 322/Sztab Gł. poczta pol. II. Dnia 18 maja 1921.

Do Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Wilnie

W załatwieniu pisma Nr 3056/V z dnia 12/IV b.r. przesyłam do wiadomości i ścisłego poinformowania się akta przeprowadzonego śledztwa.

Jak z przebiegu całego dochodzenia wynika jest raport L. 778 złożony do starosty powiatu Świąciańskiego [sic!] przez insp. Samorz[ądowego] i czł[onka] Kom[itetu]. Daru Nar[odowego]. MACKIEWICZA nie tylko niezgodny z prawdą pod względem treści, ale w swej stylizacji zupełnie nieodpowiedni i nieogledny.

Będąc w dniu 9. lutego na miejscu przy minimum dobrych chęci i bez uprzedzenia przystępując do rzeczy, musiałby te same fakty na miejscu skonstatować, które zostały stwierdzone szeregiem protokołów przez komisję śledczą. Bezskrytycznie przyjmując i opierając się jedynie na opowiadaniach jednostki przedstawił tendencyjnie całą sprawę, zwalając dewastację powstałą w ciągu całej wojny od roku 1914 jedynie na ostatnio tam kwaterujących żołnierzy polskich.

Pominąwszy stopy zapisanego papieru i kosztu przeprowadzonych dochodzeń, które obciążają skarb państwa przyczy-

¹⁹ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 45. Gen. Leon Berbecki pełnił wówczas funkcję dowódcy 3. Dywizji Piechoty Legionów.

niają się takie i tempodobne tendencyjnie i wrogo stylizowane, a potem przedkładane raporty pojedynczych funkcjonariuszy władz cywilnych do wyrobienia dobrego stosunku między cywilną administracją a wojskiem.

Upraszam więc o pociągnięcie do odpowiedzialności insp[ektora] sam[orzadowego] MACKIEWICZA za przedkładanie fałszywych raportów i odpowiednie pouczenie podwładnych funkcjonariuszy.

Generał porucznik i dowódca Armji (podpis nieczytelny)
Śmigły Rydz.

Za zwrotem aktów

Dokument nr 4. Oświadczenie o bezpodstawności zarzutów o dokonanie zniszczeń przez żołnierzy 3. pułku artylerii polowej.

Dowództwo 3. Dyw. Leg. L. 777/2 KP Poczta polowa 20 dnia 20. IV 21 r.

Do

Sądu polowego przy 3. Dyw. Leg.

Przesyła się sprawę zniszczenia majątku Zułów, wyjaśnienie oraz protokół spisany przez D-wo 3 pap z wnioskiem oddania sprawy do sądu cywilnego celem pociągnięcia oszczercy do odpowiedzialności.

Kpt. P. d. Szt. Gen. i Szef Sztabu²⁰.

Zaświadczenie

My niżej podpisani zaświadczamy, że zarzuty stawiane przez inspektora samorządowego Wł[adysława] Mackiewicza oddziałom 3 pap jakoby miały zniszczyć majątek Zułów są bezpodstawne, gdyż jak wiemy majątek ten był już przed przyjęciem naszych żołnierzy przez bolszewików zrujnowany, pozbawiony drzwi, okien, ram etc. oraz zanieczyszczony przez urządzenie w budynkach stajen, poza tem jako naoczni świadkowie stwierdzić możemy, że nie żołnierze, lecz właśnie ustanowieni przez właścicieli

²⁰ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 49.

zarządcy do tej ruiny się przyczynili. I jak parokrotnie spotykaliśmy zarządzającego Pawła Tomkiewicza zabierającego na opał rami, rozbierającego płoty i sprzedającego ukradkiem cegły ze zniszczonej gorzelnii. Co do żołnierzy zaś, to przecież zauważyliśmy, że o majątek ten troszczą się, czego dowodem jest obalenie i przyprowadzenie do porządku izb mieszkalnych, zarównanie dołów piaskowych, stawianie płotów i czyszczenie zaniedbanych i cuchnących miejsc koło domów i budynków folwarcznych.

Prawdziwość powyższego stwierdzamy własnoręcznymi podpisami.

(podpisy 10 osób w tym cztery krzyżykami dokonane przez osoby niepiśmienne)²¹

Dokument 4. Meldunek do dowództwa III. Brygady Artylerii o przekazaniu zeznań por. Jankowskiego Adama w sprawie śledztwa o dewastację folwarku Zułów.

3. Pułk Artylerii Polowej L. dz. 1470 Poczta polowa 20, dn. 15. IV. 1921

Do Dtwo III. Brygady Artylerji Poczta polowa 20

Przedkładam meldunek por. Jankowskiego Adama w sprawie śledztwa co do doniesienia przesłanego przez tamt. Dtwo pod L. dz. 542/21 Zaświadczenie podpisane przez mieszkańców folwarku ZUŁOWA, który doniesienie to przesłał prawdopodobnie na podstawie oszczerstw rozsiewanych przez tutejszego zarządcę Pawła Tomkiewicza, któremu chodzi oto, by wszystkie szkody jakie dotychczas majątkowi wyrządzono na karb oddziałów kwaterujących złożyć. Ponieważ doniesienia tego jako fałszywego i krzywdzącego Oddział sztabowy pułku Dtwo 3. pap nie może pozostawać bez odpowiedzi upraszam o skierowanie sprawy na drogę sądową by oszczerca poniósł zasłużoną karę.

7 załączników

Wpłynęło 14 IV 1921

Kapitan i cz[asowo] Dca pułku.²²

²¹ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5. k. 53. Dokument sporządzony pismem odręcznym.

²² LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 55. Dowódcą pułku był wówczas kpt. Karol Myrek.

Dokument nr 5. Sprawozdanie do Dowództwa 3. Dywizji Piechoty Legionów o wyrządzonych szkodach w folwarku Zułów.

L. dz. K. 569/21 Mp. Dnia 7 maja 1921
Do Dowództwa 3. Dywizji Leg.
W miejscu postoju
Sprawozdanie.

W sprawie wyrządzonych szkód przez oddziały W. P. w majątku Zułowo przeznaczonym na dar narodowy dla naczelnika Państwa.

Doniesienie inspektora samorządowego Mackiewicza członka Komitetu Daru Narodowego dla Naczelnika Państwa nie jest zgodne ze stanem faktycznym ustalonym przez komisję oględzin dobór Zułów oraz ze zeznaniami świadków odnośnie co do szkód wyrządzonych przez stacjonowany tam Sztab 3 pap
Stan faktyczny

Majątek Zułowo opuszczony w r. 1914 z wybuchem wojny światowej przez właściciela Kurnosowa aż do chwili obecnej był administrowany przez różnych zarządców od czerwca 1919 r. zarządza nim 65-cio letni Paweł Tomkiewicz.

Na podstawie zgodnych zapodań świadków ustalono, że już w czasie inwazji niemieckiej z początkiem 1915 r. gorzelnia i drożdżarnia były nie czynne i stojące tam podówczas oddziały niemieckie zarekwirowały wszystkie części mosiężne z maszynierji gorzelni, drożdżarni i młocarni, uniemożliwiając dalsze ich funkcjonowanie. Za czasów też inwazji niemieckiej spłonął dom mieszkalny zajmowany przez właścicieli majątku, tak, że dzisiaj jedynie gruzy w tem miejscu pozostały.

W miejscu Zułowa od r. 1914 żadnych popraw ani adaptacji w budynkach gospodarczych i mieszkalnych zarządcy nie przedsiębrali. Dachy prawie wszystkich budynków przepuszczają wodę, powały są częściowo przegnite.

Brak szyb, ram od okien oraz drzwi w budynkach gospodarczych i mieszkalnych oraz gorzelni i drożdżarni datuje się jeszcze od czasów pobytu Niemców, a zwłaszcza bolszewików,

którzy w 1920 r. do zupełnej dewastacji budynków w znacznej mierze się przyczynili.

Przed listopadem 1920 żadne oddziały W.P. w majątku Zułowo nie były stacjonowane.

W listopadzie 1920 r. zakwaterował się tam Sztab 3 pap, który przebywał tam do 24 kwietnia 1921 r.

W tym czasie porobił oddział ten następujące ulepszenia i adaptacje:

1/. Otoczono dom mieszkalny zajmowany przez Sztab 3 pap siatką drucianą na przestrzeni 400 metrów kwadratowych,

2/. W stajni wybrukowano podłogę ceglami,

3/. We wołowni odnowiono podłogę,

4/. W mleczarni, gdzie była szkoła dla analfabetów wstawiono okna jak i również wstawiono kilkanaście szyb w domie mieszkalnym zajmowanym przez Sztab,

5/. Z wołowni, gdzie skonstatowano brak 41 słupów oraz kilku żłobów przeniesiono trzy żłoby w stajni końskiej i tu również z wymienionych słupów zrobiono 16 przegród dla koni,

6/. Zasypano kilka dołów i rowów znajdujących się w pobliżu budynków gospodarczych a pochodzących z czasów inwazji.

Co do szkód wyrządzonych przez żołnierzy 3 pap, a w szczególności:

1/. Że oni rzekomo ponoszą winę, że w stajni końskiej zebrali około 15 obrzynek z desek częściowo przegniłych, stanowiących część powały.

2/. Że w wołowni zabrali znaczną część z brakujących 41 słupów i kilka żłobów.

3/. Że w gorzelnii rozebrali 5 kadzi, zniszczyli podłogę, drzwi i okna.

4/. Że w budowie rozebrali część szczytu północno-zachodniego.

5/. Że w wędzarni zabrali parę półek oraz jedno okno.

6/. Że wycięli lipę stojącą przed spalonym przez Niemców domem mieszkalnym. Zarzuty te nie polegają w znacznej mierze na prawdzie. Zwłaszcza zarzut rozebrania przez żołnierzy 3 pap 5 drewnianych kadzi (czanów), których w chwili przyjsścia 3 pap było 4, a z których jedna jest uszkodzona i wydarcie

fabryce drożdżowej i gorzelni części podłóg, nie jest prawdziwa. Podłogę w tych zabudowaniach stanowi nieuszkodzony beton, a rozbicie i rozebranie kadzi wymagałoby zbiorowej pracy większej ilości ludzi, gdyż kadzie były silnie okute, złożone z desek długości 5-ciu, a najmniej 3-ch metrów, rozbijanie ich zwróciłoby uwagę mieszkańców folwarku, gdzie mieszka około 12 rodzin służby folwarcznej.

Dochodzenie nie ustaliło, czy żołnierze dopuścili się rozbijania kadzi, a winę w tej mierze ponosi ludność cywilna.

O ile żołnierze zabrali materiał drewniany w jednym z budynków gospodarczych to używali go do naprawienia w innym budynku jak np. z zabranych z wołowni słupów zrobiono 16 przegród w stajni końskiej i tam również przeniesiono żłoby.

W wołowni użyto materiału zabranego z lodowni na naprawę podłóg. Bezwzględnie oddziałowi 3 pap stacjonowanemu w majątku Zułowo przypisać należy następujące szkody:

1/. Zabranie około 16 desek z powały stajni, które jak i reszty pozostałych wnosić należy, były po części spróchniałe i zgniłe.

2/. Zużytkowanie kilkunastu belek z lodowni.

3/. Ścięcie lipy, stojącej niegdyś przed zgliszczami domu zgorzałego za czasów inwazji Niemców na opał.

Szkody te rekompensują się w zupełności z korzyściami jakie majątek odniósł przez poprawy i adaptacje dokonane przez oddział 3 pap.

Ostrowski por .K.S.²³.

Dokument 6. Protokół oględzin budynków mieszkalnych i gospodarczych majątku Zułów.

Zułów

Protokół oględzin K 562/21 Domów mieszkalnych, budynków gospodarskich majątku Zułów.

Por. K.J. Tadeusz Ostrowski

VIII/3 pap por. Jan Sleczel (nazwisko mało czytelne)

²³ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 58–59.

Zarządca dóbr Zułów p. Paweł Tomkiewicz

Dzierżawca dóbr Zułów p. Feliks Kienler

W domu mieszkalnym zajmowanym na sztab 3 pap szkód wyrządzonych przez W.P. nie skonstatowano.

Natomiast 3 pap obłożył ten dom siatką drucianą dł. 20 m szerokości 10 m. w formie kwadratu oraz wstawił kilka szyb.

Stajnia № 1 nie wykazuje szkód wyrządzonych przez oddziały W.P.

Stajnia №2 która służyła za skład wykazuje brak 15 oderwanych desek, które służyły jako powała, oraz około 8 które jak restaurujących się w stajni, były po części spróchniałe i zgniłe, z tego powodu, że dach wodę przepuszcza.

Środkowa część stajni zajęta jest przez zarządcę i dzierżawcę i użytkowana przez W.P. nigdy nie była. W dalszym ciągu stajni № 2 gdzie stały konie 3 pap szkód wyrządzonych nie było, natomiast wstawił tam sztab 3 pap 16 przegród i wybrukowano podłogę cegłami.

W kuchni i mleczarni szkód wyrządzonych przez W.P. nie skonstatowano.

W mleczarni, gdzie była szkoła dla analfabetów wstawiono okno zabrane ze spichlerza, zresztą szkód nie ma.

We wołowni skonstatowano brak 41 słupów i kilku (prawdopodobnie 6) żłobów które po części były spróchniałe i zgniłe.

Sztab 3. pap odnowił po stronie prawej w całości i po stronie lewej po części podłogę.

W spichrzu szkód żadnych nie skonstatowano wyrządzonych przez W.P.

W lodowni brak części szczytu po stronie północno-zachodniej brak jest około [...] belek²⁴, które u dołu są długości około 10 cm i zwązają się u góry do 3 cm długości.

10) W gorzelni gdzie maszyna jest zniszczona i w stanie niezdolnym do użytku skonstatowano brak trzech kadzi, jednej wysokiej 4 m o średnicy 5 m i dwóch mniejszych o wysokości 3 m i średnicy 3 m. Jedna z nich z chwilą przybycia W.P. była

²⁴ Liczba brakujących belek jest nieczytelna. Nadpisano na niej numer 66 – kolejny numer karty cytowanego dokumentu.

nadpsutą i brakowało w niej kilku desek. Podłoga w gorzelnii jest betonowa i nie zepsuta. Okien i drzwi w gorzelnii z chwilą przybycia W.P. nie było.

11) W dwóch spichrzach zajmowanych przez WP żadnych szkód wyrządzonych przez nich nie skonstatowano²⁵.

12) W wędzarni, w której urządzono łaźnie dla wojsk polskich brak 6 półek, 1 okna i części szczytu od zachodu.

13) Naprzeciw rumowisk domu mieszkalnego spalonego przez Niemców pień po ściętej lipie.

M. Postoju d. 29 kwietnia 1921 (podpisy)²⁶.

Dokument nr 7. Przesłuchanie zarządcy majątku Zułów Pawła Tomkiewicza

K. 562/21

Przesłuchanie świadka

Sąd pol. 3. Dyw. Leg. (biegłego) Miejsce postoju p[oczta] pol[owa] 20 dnia 25 IV 1921

Świadka upomniano na obowiązek mówienia prawdy i uprzedzono go o możliwości zaprzysiężenia go oraz o karze za fałszywe zeznanie i krzywoprzysięstwo.

Świadek odpowiedział na pytania ogólne jak następuje.

Imię i nazwisko Paweł Tomkiewicz

Wiek 65 lat

Religia rzym. kat.

Stan rodzinny żonaty.

Zatrudnienie Zarządca dóbr Zułów

Miejsce pobytu Zułów folwark.

W majątku Zułów pełnię służbę zarządcy od końca [?] 1919 r. W czasie kiedy zarząd folwarku objąłem znajdował się w stanie takim jak mniej więcej dzisiaj. M.in. gorzelnia i drożdżarnia były nieczynne jeszcze z czasów inwazji niemieckiej, za której zabrano części miedziane maszynerii.

²⁵ Skonstatować – tu stwierdzić.

²⁶ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 65.

Budynki gospodarcze i mieszkalne były częściowo zniszczone o dachach przepuszczających wodę i wymagających reperacji i poprawek które jednocześnie skutecznie nie mogłem z braku funduszków.

W roku 1919 nie było oddziału WP w tym majątku.

Dopiero po odstąpieniu bolszewików z końcem jesieni 1920 r. stanęła tutaj bateria, względnie sztab 3 pap im przypisuję wyrządzenie następujących szkód.

1) że w stajni № 2 zabrali żołnierze powyższego oddziału 15 obrywek z desek stanowiących [rowo?]²⁷ na których zwyczajnie leżało siano.

2) Że we wołowni większą część brakujących 41 słupów i kilku żłobów zabrali żołnierze jednak również i cywilna ludność przychodziła i zabierała materiał.

3) Że w lodowni rozebrana część szczytu północno-wschodniego również żołnierze.

4) Że w gorzelnii rozebrali żołnierze 3 pap trzy kadzie dwie mniejsze a jedną większą z których jedna przed przybyciem WP była po części rozbitą i rozebraną.

5) Że w wędzarni zabrano 6 półek i kilka belek ze szczytu od zachodu oraz 1 okno.

6) Że żołnierze 3 pap wycieli lipę przed spalonym przez Niemców mieszkalnym domem.

Ogólną szkodę wyrządzoną przez 3. pap szacuję na sumę 10000 mkp przyczem zaznaczam, że ceny zniszczonych 3 kadzi zapodać nie mogę. Zresztą podnoszę, że żołnierze 3. pap poczynili pewne inwestycje oraz naprawkę mianowicie dom mieszkalny otoczyli drucianą siatką tworzącą płot, w stajni wybrukowali podłogę cegłami, w mleczarni wstawili okno i postawili kilkanaście przegród w stajni końskiej.

Zakończono i podpisano

Павел Томкевиц²⁸

Ostrowski por. st. szer. Nowak prot[okolant]

Ciąg dalszy

²⁷ Słowo nieczytelne.

²⁸ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 67. Paweł Tomkiewicz – podpis cyrylicą.

Zułów dnia 29 IV 1921 godz. 15

Przypominam sobie, że dnia bliżej mi niepamiętnego odebrałem od tam mającego zajęcie przy kuchni nazwiskiem szczątki deski z dna beczki i powiedziałem o tem kapt[kapitanowi], który mu kazał natychmiast oddać. Ostrowski por. Paweł Tomczyk (podpis cyrylicą).

Zakończono i podpisano
Ostrowski por.²⁹.

Dokument nr 8. Przesłuchanie świadka robotnika folwarcznego Sylwestra Zagowicza. Karta 69

Przesłuchanie świadka.

Sąd pol. 3 Dywizji Leg.

(miejsce postoj) p pol [poczta polowa] 20 dnia 29. IV 1921

Obecni [podpisani - napis pod kątem]

Świadka upomniano o obowiązku mówienia prawdy i uprzedzono i możliwości zaprzysiężenia go oraz o karze za fałszywe zeznanie i krzywoprzysięstwo.

Świadek odpowiedział na pytania ogólnie jak następuje:

- 1) Imię i nazwisko Sylwester Zagowicz [mało czytelne]
- 2) Wiek 46 lat
- 3) Religia rzym. kat
- 4) Stan rodzinny (żonaty, kawaler, wdowiec) żonaty
- 5) Zatrudnienie (zawód) robotnik folwarczny m. Zułów
- 6) Miejsce pobytu (zamieszkania) dom koło lasu
- 7) (u wojskowych) szarża, przynależny oddział i miejsce postoj:
- 8) stosunek do obwininnego [sic!] lub innych osób w sprawie zainteresowanych

W sprawie zeznaje jak następuje:

Od urodzenia jestem w Zułowie, a już trzeci rok pełnię funkcję leśniczego. Majątek, który w 1914 roku był w [...] ³⁰ stanie, w którym to czasie była czynna gorzelnia i drożdżarnia, uległ zniszczeniu w czasie inwazji niemieckiej w czasie której część

²⁹ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 67.

³⁰ Słowo nieczytelne.

maszinerii rozebrano i spalili dom mieszkalny.

Od roku 1914 niszczał coraz bardziej majątek. Niemcy a w ostatnich czasach bolszewicy powybijali okna pozabierali drzwi oraz inne części składowe budynków.

Z chwilą, gdy w listopadzie 1920 r. zakwaterował się tutaj sztab 3 pap majątek znajdował się w takim stanie jak dziś to jest różnych ważnych części jak np. okna, drzwi i inne ważniejsze rzeczy brakowało.

Widziałem jak ordynansowie 3 pap zabierali raz czy parę razy kawałki desek z lodowni i gorzelni.

+++ per me Sylwester Zygowicz [podpisano krzyżykami]³¹.

Dokument nr 9. Przesłuchanie Feliksa Kimbera dzierżawcy dóbr Zułów.

Przesłuchanie świadka.

Sąd pol. 3 Dywizji Leg. K 562/21

(miejsce postoj) p pol [poczta polowa] 20 dnia 27. IV 1921

Obecni [podpisani - napis pod kątem]

Świadka upomniano o obowiązku mówienia prawdy i uprzedzono i możliwości zaprzysiężenia go oraz o karze za fałszywe zeznanie i krzywoprzysięstwo.

Świadek odpowiedział na pytania ogólnie jak następuje:

- 1) Imię i nazwisko Feliks Kimber
- 2) Wiek 60 lat
- 3) Religia rzym. kat
- 4) Stan rodzinny (żonaty, kawaler, wdowiec) żonaty
- 5) Zatrudnienie (zawód) dzierżawca dóbr Zułów
- 6) Miejsce pobytu (zamieszkania) detto
- 7) (u wojskowych) szarża, przynależny oddział i miejsce postoj:

8) stosunek do obwininnego [sic!] lub innych osób w sprawie zainteresowanych

W sprawie zeznaje jak następuje:

³¹ Świadek podpisujący się za pomocą krzyżyków był osobą niepiśmienną, k. 69. Nazwisko świadka na początku dokumentu brzmi Zagowicz i jest napisane mało czytelnie. Na końcu to samo nazwisko ma formę Zygowicz.

Od kwietnia 1920 dzierżawię około 40 dziesięcin ziemi w majątku] Zułów od tego czasu mieszkam w jednym z domów mieszkalnych w kompleksie dóbr Zułów tuż obok dworu się znajdującym.

W chwili objęcia przeze mnie dzierżawy oraz domów mieszkalnych stan zabudowań gospodarczych, gorzelnia, drożdżarnia był mniej więcej w takim stanie w jakim się dzisiaj znajduje z małymi wyjątkami. Od listopada 1920 r. to jest w chwili gdy się ulokował sztab 3. pap w zabudowaniach dworskich brakło w stajni nr 2 około 15 obrzynek i powały, w wołowni kilka żłobów, około 40 słupów, w lodowni brakło części szczytu w stronie północno-wschodniej, w wołowni w części północnej ściana się zawaliła i żołnierze w tej sprawie żadnej winy nie ponoszą.

W gorzelnia brak trzech kadzi, z których jedna już z chwilą przyjścia W.P. częściowo była rozebrana.

W wędzarni brak 4 półek okno i parę belek ze szczytu.

Sam nie widziałem, aby który ze stacjonujący tutaj ze sztabu 3 pap zabierali dobre deski lub też belki i inne części składowe należące do budynków gospodarczych i od p. Tomkiewicza że on odebrał jednemu z żołnierzy kawałek deski z dna od kadzi.

Zresztą z powodu braku należytego nadzoru przychodziła tu ludność cywilna z pobliskich chałup oraz służba zamieszkała w zabudowaniach dworskich i oni także zabierali materiał drzewny dla własnego użytku.

Wojsko tu kwaterujące postawiło tu płot z siatki drucianej, naokoło budynku zajmującego przez dtwo oraz wstawili kilka szyb oraz poczyniło kilka adaptacji w wołowni i w stajni No 2.

W szczególności przenieśli żołnierze 3 pap 3 żłoby z wołowni do stajni.

Gorzelnia z chwilą przyjścia nie miała porozbijanych drzwi i okien, tych brakowało jak i drzwi brakuje. Nie widziałem, by żołnierze zabierali drzwi i okna z budynków gospodarczych gdyż ich już z chwilą przyjścia wojska polskiego nie było.

Zakończono i podpisano Feliks Kimber

Ostrowski por. st. Szer. Nowaczyk prot[okolant]³².

Dokument nr 10. Protokół przesłuchania plutonowego Stani-

³² LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 70–71 (karty zapisane podwójnie).

sława Czarkowskiego.

L. 562

Protokół przesłuchania świadka.

P pol. [poczta polowa] 20 dnia 1. V. 1921

Początek o godz.

Sąd pol. 3 Dywizji Leg. K 562/21

Sędziaprotokolant.....Obecni [podpisani - napis pod kątem]

Świadka upomniano by zeznawał prawdę wedle swej najlepszej wiedzy i sumienia i by w razie potrzeby zeznania swe mógł potwierdzić przysięgą.

1) Imię i nazwisko plut. Stefan Czarkowski

2) Wiek 24 lat

3) Religia rzym. kat

4) Stan (wolny)

5) Zatrudnienie (zawód) student

6) Miejsce zamieszkania Łomża

7) stosunek do obwinionego: bez przeszkód

W trzecim pap służę od roku 1919 i przez cały czas pobytu w majątku znajdowałem się właśnie w dywizji.

W rozkazach było ostro ludziom wzbronione zabieranie materiałów z domów i zabudowań majątku Zułów.

Ja sam nie widziałem, ani nie słyszałem by ktoś zabierał materiały z domów i zabudowań majątku Zułów.

Wykluczam możliwość rozebrania kadzi przez żołnierzy ze względu na to, że potrzebną było włożenie znacznej pracy przy rozbiciu kadzi co by musiało zwrócić uwagę i spowodowało pociągnięcie winnych do odpowiedzialności.

Następnie deski były znacznej długości, tak, że wyciągnięcie każdej potrzebowałoby współdziałania dwóch ludzi wobec tego, że opału było pod dostatkiem nie uważałem za prawdopodobne.

Stefan Czarkowski³³

Dokument nr 11. Przesłuchanie świadka porucznika Tadeusza Mossora.

³³ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 75.

Przesłuchanie świadka

Sąd pol. 3. Dywiz. Leg.

(miejsce postoju) p. pol. [poczta polowa] 20 dnia 1. V. 1921

Rozpoczęto o godz....

Sprawa karna przeciw...

Świadka upomniano o obowiązku mówienia prawdy i uprzedzono i możliwości zaprzysiężenia go oraz o karze za fałszywe zeznanie i krzywoprzysięstwo.

Świadek odpowiedział na pytania ogólne jak następuje:

- 1) Imię i nazwisko Mossor Tadeusz
- 2) Wiek 23 lat
- 3) Religia rzym. kat
- 4) Stan rodzinny (żonaty, kawaler, wdowiec) wolny
- 5) Zatrudnienie (zawód) akademik
- 6) Miejsce pobytu (zamieszkania) Lwów ul. Listopada 25³⁴
- 7) (u wojskowych) szarża, przynależny oddział i miejsce postoju: 3 pap adiutant
- 8) stosunek do obwinionego [sic!] lub innych osób w sprawie zainteresowanych: bez przeszkód

W sprawie zeznaje jak następuje

Od dnia 1 marca 1921 otrzymałem przydział jako adiutant 3 pap i zamieszkałem w ubikacjach dworskich majątku Zułów³⁵

Żołnierze 3 pap otrzymali surowy rozkaz który co tygodnia był poruczany, by żadnych materiałów budowlanych należących do zabudowań gospodarczych, w szczególności by belek, desek, okien i drzwi nie zabierano. Zarządca dóbr Zułów p. Tomkiewicz zgłosił się za czasów mojej bytności dwa razy ze skargą na żołnierzy, który jednostek jednakże wskazać nie mógł. Jak podaje sztab pułku stał tam około 5 miesięcy, że zabierali mu parę belek. Ze względu na to, że było notoryczną rzeczą, iż zamieszkałe tam rodziny w liczbie około 10 służby folwarcznej zabierały z budynków różne części składowe na opał, a zarządca żadnego ze służby, których przecież znał

³⁴ Chodzi o ulicę 29 listopada, obecnie Konowalca; <http://www.lwow.com.pl/ulice/ulice.html> [dostęp: 06.07.2019].

³⁵ Ubikacja – tu pomieszczenie mieszkalne.

wskazać nie mógł poszukiwania nie wydały żadnego rezultatu.

Odnosnie co do zarzutów wymienionych przez zarządcę Tomkiewicza zapodaje się, że w stajni № 2 deski były przegniłe tak, iż niektóre same zawaliły się, a żołnierze sprząтали walające się po ziemi.

2) Brak 41 słupów we wołowni należy tłumaczyć tem, że żołnierze sporządzili z tych słupów 16 przegród dla koni i umieścili je w stajni, gdzie również przenieśli 3 żłoby z wołowni.

Co do innych szkód wyrządzonych rzekomo przez żołnierzy 3 pap na które Tomkiewicz skarży, w szczególności co do rozebrania 3 kadzi, wycięcia lipy, zabrania belek z wędzarni i lodowni to żadnej mierze nie doszły do mej wiadomości żadne skargi.

W relacji, jaką zażądało Dtwo Dywizji co do szkód wyrządzonych w czasie pobytu 3 pap podpisali się mieszkańcy folwarku Zułów celem stwierdzenia faktu, że im wiadomem jest, że sam zarządca Tomkiewicz zabierał deski z kadzi oraz belki dla własnego użytku, dalej miał sprzedawać cegłę oraz rury żelazne z gorzelni. Bliższych informacji może udzielić w tej mierze por. Janikowski Adam odkomenderowany obecnie na kurs CWA³⁶ w Grodnie, któryby tę sprawę z urzędu miał przydzieloną do przeprowadzenia.

Co do lipy, to przed domem leżała rzeczywiście lipa, ale nie ścięta, lecz zwalona przez wiatr którą ze względu na to że żołnierze jak i zarówno cywilni urządzili sobie ustęp za nią porąbano. Tadeusz Mossor porucznik Zapoznano i podpisano Ostrowski por. st. Szer. Nowak prot.[okolant]³⁷.

W latach 1919–1920 na terenie Zułowa toczyły się walki wojsk polskich z Armią Czerwoną. W okresie międzywojennym Zułów i okolice przeszły pod Urząd Ziemi województwa wi-

³⁶ Centrum Wyszkozenia Artylerii.

³⁷ LCAP, Fond 20 ap 1 teczka 5, k. 73–74.

leńskiego³⁸. W Polsce Odrodzonej Józef Piłsudski odwiedził Zułów dwukrotnie: w 1919 i 1927 roku. Pierwszy raz marszałek przybył do Zułowa, żeby oddać hołd powtórnie pochowanym szczątkom swego pradziada Joachima Michałowskiego. Spotkał się wówczas z żyjącymi osobami, które pamiętały jego rodzinę i jego samego. Na pytanie, czy zamierza tu wrócić odpowiedział: „Nic tutaj nie ma ciekawego, ale w rodzonej stronie to i wiatr pachnie”. W 1927 roku marszałek był na manewrach wojskowych w pobliskiej Pohulance i zajął do Zułowa. Obszedł wtedy w milczeniu cały teren i powiedział: „Ech, lepiej już spalcie do reszty to wszystko, niż ma być tak jak jest teraz”. W 1921 roku majątek przeszedł pod zarząd państwowy. Został zmniejszony do 65 ha i przekazany pobliskiej jednostce wojskowej jako tzw. gospodarstwo pomocnicze³⁹.

Idea odbudowy Zułowa trafiła na podatny grunt w 1934 roku podczas Walnego Zjazdu Delegatów Związku Rezerwistów. Podjął on uchwałę o odbudowie miejsca narodzin marszałka. Utworzony został specjalny „Komitet Odbudowy Zułowa”, na czele którego stanął prezes Związku Rezerwistów minister spraw wewnętrznych Marian Zyndram-Kościałkowski⁴⁰.

Na konto Komitetu wpłynęło ponad 151 tys. złotych. W dniu 8 listopada 1934 roku pozostałości majątku o areale 65 ha Związek Rezerwistów odkupił od wojska za kwotę 29 292 zł, zaś 11 listopada 1934 roku, w Belwederze został marszałkowi złożony meldunek o treści:

Panie Marszałku. Zarząd Główny Związku Rezerwistów melduje posłusznie, iż zgodnie z uchwałą walnego Zjazdu Delegatów Związku Rezerwistów – powołany do życia Komitet Odbudowy Zułowa majątek Zułów wykupił. Równocześnie meldujemy posłusznie, iż postanowiliśmy do 11 listopada 1935 r. doprowadzić dzieło nasze do końca przez odbudowę Zułowa do takiego stanu i takiej postaci, w jakiej pozostał w Twej Panie Marszałku pamięci.

³⁸ C. Paczkowska, op. cit., s. 15.

³⁹ Marek A. Koprowski, http://dworekmarszalka.wspolnotapolska.org.pl/zbuduj_dworek_marszalka_w_sieci.html. [dostęp: 01.07.2019].

⁴⁰ Ibidem.

W dniu imienin 19 marca 1935 roku, czyli na krótko przed śmiercią Józefa Piłsudskiego delegacja Związku Rezerwistów przekazała mu dużą mapę dóbr zułowskich sporządzoną jeszcze w roku 1858 (przedstawiała ona majątek przed parcelacją). W dniu 12 maja 1935 roku marszałek zmarł i idea odbudowy Zułowa stała się nieaktualna. Wdowa po nim, Aleksandra Piłsudska nie wyraziła chęci zamieszkania w Zułowie. Nie zezwoliła również na zamieszkanie tam jednej z córek⁴¹.

Z inicjatywy ministra Mariana Zyndrama-Kościałkowskiego Komitet postanowił przekształcić Zułów w miejsce pamięci narodowej, służące kultywowaniu pamięci marszałka i kształtowaniu patriotyzmu. Rozpisano specjalny konkurs na stworzenie w Zułowie rezerwatu. Z nadesłanych prac obradujące jury wybrało do realizacji projekt prof. inż. arch. Romualda Gutta i inżynier ogrodnictwa Alicji Scholtzówny. Wdrażając go w życie, stworzono w Zułowie park-rezerwat. Wzmocniono i obłożono kamiennymi płytami fundamenty spalonego dworu. Plac wokół otoczono kamiennym murkiem, a cały teren uporządkowano oraz obsadzono drzewami i krzewami ozdobnymi. Otwarcie parku-rezerwatu nastąpiło w 1937 roku. Wziął w nim udział prezydent Ignacy Mościcki i przedstawiciele najwyższych władz państwowych, a także wdowa po marszałku Aleksandra Piłsudska. Prezydent zasadził w obrębie fundamentów dawnego dworu w miejscu, gdzie znajdowała się kołyska Józefa Piłsudskiego dąb⁴².

W 1939 roku, po wkroczeniu na Wileńszczyznę Sowieców cały zułowski rezerwat uległ zniszczeniu. Po II wojnie światowej władze sowieckie, aby zatrzeć wszelkie ślady po nim urządziły tu sowchoz, którego głównym obiektem stała się ferma hodowlana⁴³. Wojnę przetrwały resztki wzmocnionych w roku 1937 fundamentów domu. Ocalał również posadzony tam przez prezydenta Ignacego Mościckiego dąb. Obok domu postawiono

⁴¹ C. Paczkowska, op. cit., s. 18–19.

⁴² Marek A. Koprowski, http://dworekmarszalka.wspolnotapolska.org.pl/zbuduj_dworek_marszalka_w_sieci.html. [dostęp: 01.07.2019].

⁴³ Ibidem.

budynki sowchozu: obory, stodoły, pomieszczenia pomocnicze i administracyjne oraz silosy na kiszonkę. Połowa rdzennych mieszkańców wyjechała do Polski, a na ich miejsce osiedlili się Białorusini i Rosjanie. Drugi raz wandale zdewastowali kapliczkę pradziadka marszałka – Joachima Michałowskiego. Całkowicie zniszczono starannie zaplanowany park. Nie pozostał ślad po ruinach dawnej lodowni czy gorzelni. Z wędzarni ocalała dolna murowana kondygnacja. Przetrwała drewniana oficyna-piekarnia z 1818 roku, służąca za dom mieszkalny. Ocalał również budynek byłego muzeum z roku 1937, zabrany na dom mieszkalny⁴⁴.

Dzieje zułowskiego folwarku stanowią jeden z przykładów kultu marszałka Józefa Piłsudskiego. Kilka lat po narodzinach Józefa Klemensa Piłsudskiego rodzina Piłsudskich majątek zułowski utraciła, a sam Józef Piłsudski nie był, jak się wydaje, z tą miejscowością mocno związany. Przedstawione dokumenty źródłowe ukazują spór między władzami wojskowymi i administratorami cywilnymi Zułowa o dokonane w zasadzie bardzo niewielkie jego zniszczenia. Autor powyższego tekstu nie ustalił winnych rzekomej dewastacji folwarku. Czyny, o które żołnierze 3. pułku artylerii polowej byli oskarżani nie wyglądają na poważne. W trakcie normalnej eksploatacji infrastruktury żołnierze coś zniszczyli, ale też coś naprawili. Natomiast w II Rzeczypospolitej wszystkie pamiątki związane z marszałkiem traktowano jak narodową świętość. W przypadku Zułowa oskarżeniem o naruszenie tej świętości starano się prawdopodobnie przykryć niegospodarność cywilnych zarządców folwarku.

Rafał Roguski

⁴⁴ C. Paczkowska, op. cit., s. 26–29.

Bibliografia

Archiwa

Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie Fond 20 ap 1 teczka 5.

Opracowania

Garlicki A., *Józef Piłsudski 1867–1935*, Kraków 2008.

Kolmasiak M., *Żułów, miejsce urodzenia Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 2018.

Michalski Z.J., *Siwy strzelca strój – rzecz o Józefie Piłsudskim*, Łódź 1989.

Myrek K., *Zarys historii wojennej 3 pułku artylerii polowej legionów*, Warszawa 1928.

Paczkowska C., *Żułów – ojczyste strony Marszałka Piłsudskiego*, Wilno 2008.

Pałka J., *Generał Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*, Warszawa 2008.

Piłsudska A., *Wspomnienia*, Warszawa, b.r.

Internet

Marek A. Koprowski, http://dworekmarszalka.wspolnotapolska.org.pl/zbuduj_dworek_marszalka_w_sieci.html. [dostęp: 01.07.2019].

Wysocki W.J., Konterfekt rodu Piłsudskich, <http://archiwum2000.tripod.com/494/pilsud.html>, [dostęp: 24.11.2017].

<http://www.lwow.com.pl/ulice/ulice.html> [dostęp: 06.07.2019].

Rafał Roguski

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities Department of Humanities

Did soldiers of the 3rd Legions Light Artillery Regiment destroy Zalavas – the birthplace of Marshal Józef Piłsudski?

Keywords

Zalavas, Józef Piłsudski, 3rd Light Artillery Regiment, war damage

Summary

The text describes the history of the Zalavas estate located in the Vilnius region from the moment it was brought by Maria Piłsudska née Billewicz into the Piłsudski family estate until the period after World War II. Zalavas is the birthplace of Marshal Józef Piłsudski. Due to major economic difficulties, it was auctioned and passed into the hands of a Russian officer. During World War I, the estate was occupied by the Germans, and during the Polish-Soviet War – by the Bolsheviks. After their defeat, the command over the Zalavas manor has been taken by the 3rd Infantry Division. The main part of the text presented in the form of source documents pertains to this last period. Polish soldiers were accused of devastating the property. At the beginning of the 1920s, Polish society wanted to buy out Zalavas and give it to the Marshal as a gift. His death thwarted those plans. Zalavas became a pilgrimage site, a kind of a historical reserve. After World War II, the Soviets turned it into a sovkhos, causing further damage to the property.

Rafał Roguski

Natur- und Geisteswissenschaftliche Universität in Siedlce
Geisteswissenschaftliche Fakultät

Haben die Soldaten des Feldartillerie-Regiments Nr. 3 der Legionen Zułów – den Geburtsort des Marschalls Józef Piłsudski zerstört?

Schlüsselwörter

Zułów, Józef Piłsudski, Feldartillerie-Regiment Nr. 3, Kriegszerstörungen

Zusammenfassung

Der Text beschreibt die Geschichte des Zułów-Gutes im Vilniuser Gebiet von dem Moment an, als es von Maria geb. Billewicz als Mitgift in das Familienvermögen der Piłsudskis bis zur Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg eingebracht wurde. Zułów ist der Geburtsort des Marschalls Józef Piłsudski. Es wurde wegen ernsthafter wirtschaftlicher Schwierigkeiten versteigert und befand sich in den Händen eines russischen Offiziers. Während des Ersten Weltkriegs waren die Deutschen und während des Polnisch-Sowjetischen Krieges die Bolschewiki dort einquartiert. Nachdem sie vertrieben wurden, war im Zułów-Landgut ein Quartier des Kommandos des 3. Infanterieregiments. Der Hauptteil des präsentierten Textes in Form von Quelldokumenten betrifft eben diesen Zeitraum. Den polnischen Soldaten wurde vorgeworfen, dass sie das Gut verwüstet haben. Anfang der 1920er Jahre wollte die polnische Gesellschaft Zułów aufkaufen und dem Marschall schenken. Die Pläne wurden durch den Tod von Józef Piłsudski durchkreuzt. Zułów wurde in einen Wallfahrtsort verwandelt, eine Art historisches Reservat. Nach dem Zweiten Weltkrieg schufen die Sowjets dort einen Sovkhoz und zerstörten das Gut weiter.

Рафал Рогуский (Rafał Roguski)

Университет естественных и гуманитарных наук в Седльце
Гуманитарный факультет

Разрушили ли солдаты 3-го полевого артиллерийского полка Зулов – место рождения маршала Юзефа Пилсудского?

Ключевые слова

Зулов, Юзеф Пилсудский, 3-й полевой артиллерийский полк, военные разрушения

Аннотация

В тексте описана история поместья Зулов на Виленщине с момента его внесения Марией из Биллевичей в имение рода Пилсудских в период после Второй мировой войны. Зулов является местом рождения маршала Юзефа Пилсудского. В результате серьезных экономических трудностей имение было продано с аукциона и оказалось в руках русского офицера. Во время Первой мировой войны там размещались немцы, а во время польско-советской войны – большевики. После их смещения командование в Зуловском имении принял 3-й полевой артиллерийский полк. Основная часть представленного текста в виде исходных документов относится именно к этому периоду. Польские солдаты были обвинены в разрушении имущества. В начале двадцатых годов польское общество хотело выкупить Зулов и передать его в дар маршалу. Планы были сорваны из-за смерти Юзефа Пилсудского. Зулов превратился в место паломничества, своего рода исторический заповедник. После Второй мировой войны Советы создали там совхоз, нанося дальнейший ущерб имуществу.